

Dorogi Ilona írása

november 29th, 2022

recenzió

FÓTI Miklós – PÁNYA István. *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban.* Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak. Budapest–Kecskemét: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Kecskeméti Katona József Múzeum, 2022.

A tudomány folytonos fejlődése szükségszerűen szembesít minket annak követelményével, hogy időről időre átgondoljuk a különféle tudományterületeken folyó kutatásokkal kapcsolatban az újonnan adódó lehetőségeket, melyeket munkánk során hasznosítva a korábbiakhoz képest újabb, pontosabb, korszerűbb eredményeket tudunk elérni. Az utóbbi években a bölcsészettudományok területén is megjelent számos új kutatási módszer, amely több tudományág segítségét is igénybe veszi a múlt eredményeinek felülvizsgálata és újak létrehozása során. Fóti Miklós és Pánya István könyve is e szellemiség jegyében született. A korábbi történeti földrajzi munkákhoz képest komplexebb módon igyekeztek rekonstruálni az egykori Bodrog vármegye középkori településhálózatát.

A kötet szerzőinek szerencsés egymásra találása két, addig egymástól függetlenül működő projekt munkáját kapcsolta össze. A Kecskeméti Katona József Múzeumban a 2010-es évek elején megkezdődtek a mai Bács-Kiskun megye területén egykor létezett középkori vármegyék településhálózatának rekonstruálására irányuló munkálatok, adattár és térképek készítése, amelyben a múzeum földrajzkutató térinformatikusának, Pánya Istvánnak komoly szerepe volt. Ekkor már rendelkezésre álltak azok az új lehetőségek, amelyek az utóbbi években végbement technikai, műszaki fejlődés eredményeként hatékonyabbá tették ezeket a vizsgálódásokat. Tömeges mértékben váltak elérhetővé digitális tartalmak, többek között számos írott történeti forrás, de az online térben bárki számára könnyedén hozzáférhetővé váltak kéziratos térképek vagy légi- és műholdfelvételek is. A terepen végzett kutatások során már igénybe vehették drónok és a GPS technológia segítségét, a földrajzi adatok tárolása és elemzése során pedig a térinformatika könnyíthette meg a feldolgozást. E munka során Pánya István nemrégiben megismerkedett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetével közös, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával folyó projektjével (NKFI K 108919, 132475 és 132609) is, amely az oszmán adminisztrációnak a magyarországi hódoltsági területekről készített különféle, máig fennmaradt kataszteri iratait, deftereit dolgozza fel. Szembesült azzal a ténnyel, hogy későbbi időszakból ugyan, de ezek a források a magyar forrásoknál jóval szisztematikusabb módon tartalmazzak adatokat az általa vizsgált területre vonatkozóan is. Élt az adódó lehetőséggel, hogy közös munka formájában ezeket a forrásokat is bevonják a kutatásba a térség történeti földrajzának vizsgálatakor. Így került kapcsolatba Fóti Miklós turkológussal, a könyv másik szerzőjével, aki az oszmán forrásokat feldolgozó projektben ennek a régióknak a deftereivel foglalkozik. Rövidesen elkészült első közös könyvük, amely a mai Bács-Kiskun megye területén egykor létezett több középkori vármegye közül elsőként Bodrog vármegye településhálózatát rekonstruálja a hódoltság korabeli településhálózatának segítségével igénybe véve.

Ez a vármegye nagyjából a magyarországi Duna–Tisza közének déli felén és a mai Szerbia északi részén terült el. A vármegyét a 11. században alapították, korai történetével és településeivel kapcsolatban kevés adat áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy a 13. században a tatárjárás komoly károkat okozott, majd a század második felében lassan újjáéledt, benépesítették az üressé vált helységeket, többek között a kunok betelepítésével. Mérete a 14. század közepére azonban jóval kisebbé vált, déli és keleti területeinek egy része levált, más vármegyékbe olvadt be. A 15. században azonban így is egy közepes népességű megye volt, nyugati fele, a Duna menti térség pedig egy kifejezetten sűrűn lakott, fejlettebb gazdasági régió képét mutatta. A népesség többsége ekkor még magyar nemzetiségű volt. A 16. századtól a törökök megjelenése okozott komoly változásokat, amik jól nyomon követhetők a korabeli török összeírásokból is, amik e könyv fontos forrásai.

Bodrog vármegye területének nagy része az oszmánok által kialakított közigazgatási rendszerben a szegedi szandzsák zombori és bajai *náhije*hez, azaz járásaihoz került, csak egy kisebb része tartozott máshová. A kötet összeállításakor e két *náhije* 16. századi különféle összeírásai voltak a legfőbb fogódzók. A defterek korábbi feldolgozási módjától eltérően, amikor is többnyire egy-egy forrás teljes körű publikálására került sor, jelen esetben az adott terület összes rendelkezésre álló defterét bevonták a vizsgálatokba. Az együttes vizsgálat nyomán az ezekből kinyerhető jóval nagyobb számú topográfiai adatot egymással és a középkori források adataival is összevetve számos elemzésre és új következtetések levonására nyílt lehetőség. A rendelkezésre álló adóösszeírások közül az 1578-as részletes adóösszeírást (*mufasszal tahrir defter*) választották ki arra, hogy a könyv nagy részét kitevő, az egyes lakott településeket és pusztákat sorra vevő topográfiai adattár vázául szolgáljon, az itt lévő mintegy kétszáz helység sorrendje e forrás bejegyzéseinek a rendjét követi. A számozott tételek felépítése nagyjából azonos. Ezek tartalmazzák a helységek nevét a defterben előforduló alakjukban és a topográfiai szempontból fontos adataikat, ezt követi a település középkori előzményének a beazonosítása, említéseinek levéltári jelzeteivel vagy szakirodalmi adataival, a névváltozásokkal, a települések határviszonyaival és elhelyezkedésükkel. Továbbá közlik olyan újkori térképek adatait is – ha van ilyen –, amin szerepel az adott helység. A leírásokban számos érdekes, forrásokból kigyűjtött információ található jó néhány térképes ábrázolással kiegészítve. A 16. század második felének településhálózata a szórványosabban előforduló középkori adatokkal egybevetve segíti a középkori állapotok rekonstrukcióját.

Megállapítható, hogy a török hódítás okozta háborús viszonyok következtében Bodrog vármegye települései a 16. században óriási pusztulást szenvedtek el. A településhálózat jelentősen megváltozott a középkori állapotokhoz képest. A nagy számban elpusztult, elhagyott települések mellett számos település népességcserén esett át. A középkori magyar népesség jelentős része eltűnt, idővel helyükre balkániak – főleg rácok és vlahok – költöztek. A középkori magyar lakosság leginkább néhány Duna menti helységben maradt meg. A települések és a puszták középkori határainak megrajzolása a folytonosság hiánya miatt ebben a régióban nehezebb, mivel a török hódoltság idején a régiók mellett új település- és határnevek is megjelentek. Annyi azért megállapítható, hogy az új balkáni népesség beköltözése a települések és puszták területének használatában is jelentős változásokat hozott. Tudni kell azt is, hogy a munka során számos korábbi ismeret, adat korrigálásra, pontosításra került az alkalmazott komplex vizsgálati módszernek köszönhetően. Így például sikerült olyan középkori falvak nyomára bukkanni a hódoltság területén, melyekről korábban azt gondolták, hogy eltűntek a török időkben. Elkészülhetett a térség pontosabb középkori és török kori térképe is.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Fóti Miklós és Pánya István munkája mind a korábbi történeti földrajzi munkákhoz, mind a turkológiai defter-kiadásokhoz képest jelentős előrelépést jelent. Kutatásaik során újszerű megközelítéssel, egy a korábbiaknál összetettebb módszer kidolgozásával és alkalmazásával a régebbi eredményeknél pontosabb, részletesebb eredményeket értek el. A felhasznált rengeteg forrásból összegyűjtött adatok sokasága, ezek összevétele, és a feldolgozás során használt modern eljárások lehetővé tették történeti földrajzi alapmunkák – mint például az utóbbi idők legkiválóbbja, Engel Pál CD-ROM-on megjelent térképes kiadványa – hibáinak feltárását is. A szerzők egymás képzettségét, ismereteit jól kiegészítve megteremtették annak a lehetőségét, hogy létrehozzanak valamit, ami külön-külön nem sikerülhetett volna. Pánya István helytörténeti tudásával, a középkori írott források felkutatásával, a régészeti leletek, a néprajz és a terepviszonyok ismeretével, térképek szerkesztésével, térinformatikai ismereteivel, valamint légi- és műholdfelvételek értékelésével, Fóti Miklós pedig az oszmán paleográfia kiváló ismerőjeként a török források megfejtésével, azok értelmezésével és a defterekben lévő települések beazonosításával járult hozzá céljuk eléréséhez. Az általuk alkalmazott módszerek a jövőben más régiók történeti földrajzának pontosítása során is alkalmazhatóak lehetnek.

Summary

In their book *Reconstruction of the settlement network of Bodrog county based on the Turkish defters. The settlements of the nahiyes of Zombor and Baja in 1578*, Miklós Fóti and István Pánya have compiled a topographical database of the medieval county of Bodrog in the Kingdom of Hungary, located in the southern part of the Danube-Tisza Interfluve Region. The aim of this multidisciplinary research project was to reconstruct the medieval and early modern settlement network of this area, using different written, pictorial, and field-based archaeological, ethnographic, historical, and geographical data. Medieval sources and Ottoman cadastral surveys were processed with the help of historical maps and satellite images. A mass analysis of the sources has resulted in a more accurate picture of the settlement network. Many data points from previous historical geographical works are corrected in the database, and the research reveals that the settlements of Bodrog county suffered enormous destruction in the sixteenth century. A significant part of the Hungarian population disappeared, and they were replaced by people from the Balkans.

Tags: Bodrog vármegye, népességcsere, oszmán defterek, településhálózat, történeti földrajz